

Hazırlayan: Mustafa DEDELER

**HASBAHÇE'DEN
DEYİMLER**

İÇİNDEKİLER

<i>Takdim</i>	17
<i>Deyim ve Özellikleri</i>	21

A

Aba altından sopa (değnek) göstermek.....	27	Ağzından baklayı çıkarmak	33
Abayı yakmak.....	27	Ağzından çıkanı kulağı duymamak (işitmemek).....	33
Abdestinden şüphesi olmamak.....	28	Ağzıyla kuş tutmak	33
Açık kapı bırakmak	29	Ağzı yanmak.....	35
Açık vermek.....	29	Ahfeş'in keçisi gibi baş sallamak ...	35
Açtı ağzını, yumdu gözünü	29	Ahret kardeşi	36
Adı çıkmak.....	29	Akla kararı seçmek	37
Adı çıkmış dokuza, inmez sekize...30		Aklı kesmek	37
Adı karışmak	30	Aklını peynir ekmekle yemek	38
Adım atmak.....	30	Al birini vur ötekine.....	38
Ağaca çıksa pabucunu yerde bırakmamak	30	Alıcı gözüyle bakmak.....	38
Ağır(dan) almak	32	Alın yazısı	39
Ağırlığını koymak.....	32	Allah taksimi	39
Ağız yapmak.....	32	Alını açık olmak	40
Ağzı kulaklarına varmak.....	32	Al takke ver külâh	40
Ağzında bakla ıslanmamak.....	33	Altı kaval üstü şeşhane (şişhane)...41	
		Altından Çapanoğlu çıkmak	42
		Altın yumurtlayan tavuk	43
		Anasından emdiği süt burnundan (fitil fitil) gelmek	44

Ant (And) içmek.....	44
Anır eşiğim anır, adın deftere geçti.....	45
Aslan payı.....	46
Astarı yüzünden pahalı.....	48
Aşağı tükürse sakal yukarı tükürse bıyık.....	49
Aşık atmak.....	49
Ateş pahası.....	50
Atı alan Üsküdar'ı geçti.....	51
Avucunu yalamak.....	52
Ayağını kesmek.....	53
Ayakları suya ermek.....	53
Ayak divanı.....	53
Ayakları suya ermek.....	54
Ayıkla pirincin taşını.....	55

B

Ba'de harâbi'l-Basra.....	57
Bağrına taş basmak.....	58
Baklayı ağzından çıkarmak.....	58
Balık kavağa çıkınca.....	58
Balta olmak (koymak).....	59
Baltayı taşa vurmak.....	59
Bam teline basmak (dokunmak).....	60
Bardağı taşıran son damla.....	60
Başına çorap örmek.....	60
Başına devlet (talih) kuşu konmak.....	61
Başından kaynar sular dökülmek.....	62
Başının etini yemek.....	62
Bel bağlamak.....	63
Beyninden vurulmuşa dönmek.....	63
Bıçak kemiğe dayanmak.....	63
Bıçak sırtı.....	63
Bıyık altından gülmek.....	63
Bin (Kırk) dereden su getirmek.....	64
Bindiği (Oturduğu) dalı kesmek.....	64
Bir çuval inciri berbat etmek.....	65
Bir eli yağda bir eli balda.....	66

Bir kulağından girip öbür (diğer) kulağından çıkmak.....	66
Bir taşla iki kuş vurmak.....	66
Boru değil bu (Boru mu bu?).....	66
Bostan korkuluğu.....	67
Boş bulunmak.....	68
Boyunun ölçüsünü almak.....	68
Bu kadarcık kusur kadı kızında da bulunur.....	69
Bu ne perhiz bu ne lahana turşusu.....	70
Burnu Kaf Dağı'nda.....	70
Burnundan (fitil fitil) gelmek.....	70
Burnundan kıl aldırılmamak.....	71
Bu teraneleri çok duyduk.....	71
Buyrun çorba kapisına.....	71
Buz kes(il)mek.....	73

C

Can damarı.....	75
Can evinden vurmak.....	75
Canı burnundan gelmek.....	75
Canını dişine takmak.....	76
Can kalmamak.....	76
Can kulağıyla dinlemek.....	76
Cebinden çıkarmak.....	76
Cebini doldurmak.....	76
Ceremesini çekmek.....	77
Cim karnında bir nokta.....	77
Cuk oturmak.....	78

Ç

Çadırını başına yıkmak.....	79
Çalım (Fiyaka) satmak.....	79
Çam devirmek.....	80
Çamur atmak.....	80
Çark etmek.....	80
Çarşamba pazarına dönmek.....	80
Çekirdekten yetişmek.....	81
Çetele tutmak.....	81

Çiçeği burnunda.....	82
Çile doldurmak (çıkarmak).....	83
Çileden çık(ar)mak.....	83
Çizmeyi aşmak (Çizmeden yukarı çıkma).....	83
Çorbada tuzu bulunmak.....	84
Çömlek hesabı.....	84

D

Dağdan gelip bağdakini kovmak...	85
Dalga geçmek.....	86
Dallanıp budaklanmak.....	86
Dananın kuyruğu kopmak.....	86
Danışıklı dövüş.....	86
Darısı (dostlar) başına.....	87
Defterini dürmek.....	87
Demir atmak.....	88
Demokles'in kılıcı.....	88
Dem vurmak.....	89
Denizden çıkmış balığa dönmek...	89
Derdini Marko Paşa'ya anlat.....	90
Dereyi görmeden paçaları sıvamak.....	91
Dilinde tüy bitmek.....	91
Dilini tutmak.....	91
Dil yarası.....	91
Dimyat'a pirince giderken evdeki bulgurdan olmak.....	92
Dingo'nun ahırını.....	92
Dirsek çürütmek.....	93
Diş bilemek.....	93
Dişinden tırnağından artırmak.....	94
Diş Kirası.....	94
Dizlerinin bağı çözülmek.....	95
Doğmamış çocuğa don biçmek.....	95
Dolap beygiri gibi dönüp durmak..	96
Dolap (Fırlıdak) çevirmek (döndürmek).....	97
Dostlar alış verişte görsün.....	98

Dört ayak üstüne düşmek.....	99
Dört gözle beklemek.....	99
Dumanı doğru çıkmak.....	99
Dut yemiş bülbüle dönmek.....	100
Dünyanın kaç bucak olduğunu anlamak.....	100

E

Ecel şerbeti içmek.....	101
Ekmeğini taştan çıkarmak.....	102
Ektiğini biçmek.....	102
El altından.....	102
El avuç açmak.....	103
El etek çekmek.....	103
El etek (ayak) öpmek.....	103
Eli ayağı(na) dolaşmak.....	103
Eli ekmek tutmak.....	104
Eli kulağında.....	104
Elifi görse mertek sanır.....	105
Eline su dökmemek.....	105
Elini vicdanına koymak.....	106
Elinin hamuruyla erkek işine karışmak.....	106
Enine boyuna.....	106
Eski çamlar bardak oldu.....	107
Eski hamam eski tas.....	107
Eşeğini sağlam kazığa bağlamak..	108
Eşek sudan gelinceye kadar.....	109
Etekleri tutuşmak.....	109
Etekleri zil çalmak.....	109
Etiliye sütlüye karışmamak.....	109
Etten evvel çömleğe düşmek.....	109
Eyyüb sabrı.....	110

F

Faka basmak.....	111
Feleğin çemberinden geçmek.....	111
Fertiği çekmek.....	111
Fındık kabuğunu doldurmaz.....	112
Fırsatı tepmek.....	112

Fıstığı iç etmek.....	113
Fincancı katırlarını ürkütmek.....	113
Fink atmak	115
Fi tarihinde.....	115
Fiyat kırmak	115
Fol yok yumurta yok.....	116
Fos çıkmak	116
Foyası meydana çıkmak.....	116

ETKİNLİK

<i>Parçadan Bütünü Keşfet.....</i>	117-118
<i>Anlama Kavrama-1</i>	119
<i>Bu Hikâye Senin.....</i>	120-121
<i>Deyim Avı-1.....</i>	122
<i>Kısa Hikâye Yazma</i>	123
<i>Resfebe-1.....</i>	124
<i>Resfebe-2.....</i>	125

G

Gafil avlamak	127
Gaf yapmak	127
Gazel okumak	127
Geçti Bor'un pazarı (Sür eşeğini Niğde'ye)	127
Gemi aziya almak	128
Gemileri yakmak.....	129
Gırgır geçmek	130
Gırtlığına kadar	130
Gizliden gizliye	130
Göbeği çatlamak.....	130
Gökte ararken yerde bulmak	131
Göle maya çalmak	131
Gönlü olmak	132
Gönül vermek	132
Göz boyamak	132
Göz dağı vermek.....	132
Gözden sürmeyi çekmek.....	132
Göze batmak	133
Göze girmek	133
Göz kulak olmak.....	134

Gözleri dolmak	134
Gözü açık.....	134
Gözü ısırarak.....	134
Gözünü kara	134
Gözü kesmek.....	135
Gözünü budaktan sakınmamak (Esirgememek)	135
Güme gitmek	135
Güneşinde mendil kurumamak ..	136
Güvendiği dağlara kar yağmak....	136

H

Haddini bilmek.....	137
Halep orada ise arşın burada.....	137
Hallaç pamuğu gibi atmak (dağıtmak)	138
Hanya'yı Konya'yı öğrenmek (görmek).....	138
Hapı yutmak	139
Haremlik selamlık olmak.....	139
Har vurup harman savurmak	140
Hatırı sayılır.....	140
Havanda su dövmek.....	140
Hayal kurmak.....	141
Haydan gelen huya gider	141
Hayrını görmek.....	141
Haytalık yapmak.....	142
Hem (Bir) nalına hem (bir) mihına	142
Hesap kitap yapmak.....	142
Hevesi kursağında kalmak.....	142
Heyheyleri tutmak (üstünde olmak)	143
Hırsızın hiç mi günahı (suçu) yok?.....	143
Hızır gibi yetişmek.....	143
Hoşafın yağı kesilmek	143
Hüküm-i karakuşî	144

I-İ

İciğini cıcığını (icigini ciciğini)	
çıkarmak (sormak).....	147
Isıtıp ısıtıp önüne koymak	147
İçecek suyu olmak (Bir yerde)	148
İçi açılmak.....	148
İçi cız etmek	148
İçi daralmak	148
İçi dışı bir.....	149
İçi içine sığmamak.....	149
İçi içini yemek.....	149
İçinden gelmek	149
İçine sinmemek	149
İçine kurt düşmek.....	150
İçini okumak	150
İçten pazarlıklı	150
İğne atsan yere düşmez.....	151
İğne ile kuyu kazmak.....	151
İki ayağını bir pabuca sokmak.....	151
İki dirhem bir çekirdek.....	152
İliğine (İçine) işlemek.....	153
İlk göz ağrısı	153
İman tahtası	153
İnce eleyip (eğirip) sık dokumak ..	154
İnce hastalık.....	154
İncir çekirdeğini doldurmaz.....	154
İnsan hali kuş misali.....	155
İnsan sarrafı	156
İpe sapa gelmez	156
İpe un sermek	156
İpini koparmak	157
İpin ucunu kaçırmak	158
İpiyle kuyuya inilmez	158
İpliği pazara çıkmak	158
İpsiz sapsız	159
İ'rabdan mahalli (yeri) olmamak ..	159
İş işten geçmek	160
İşi tıkrında olmak.....	161
İşi yokuşa sürmek	161

K

Kabağın sahibi razı değil.....	163
Kabak (birinin) başına (başında) patlamak	164
Kabak tadı vermek.....	164
Kaçın kurasıyız.....	165
Kafa patlatmak.....	167
Kafası şişmek.....	168
Kâğıda dökmek	168
Kalburüstü.....	169
Kan beynine (başına) sıçramak (çıkmaq)	169
Kapağı atmak	169
Karadeniz'de gemileri batmak	169
Karaman'ın koyunu sonra çıkar oyunu.....	170
Karda gezip (yürüyüp) izini belli etmemek.....	170
Kaşıkla verip kepçeyle almak.....	170
Kaşla göz arasında	170
Kaş yapayım derken göz çıkarmak.....	171
Kazan kaldırmak.....	171
Kazdığı kuyuya (çukura) kendisi düşmek.....	172
Kazın ayağı öyle değil	174
Keçi (katır) inadı	175
Keçileri kaçırmak.....	175
Kedi gibi dört ayak üstüne düşmek	176
Kel başa şimşir tarak.....	176
Kelle koltukta (Kelleyi koltuğa almak).....	177
Kem gözle bakmak	178
Kemer sıkmak	178
Kendini dev aynasında görmek...178	
Kendi yağında kavrulmak	178
Kene gibi yapışmak	178
Kılı kıpırdamamak.....	179
Kırk dereden su getirmek.....	179

Kısa kes Aydın abası olsun	180
Kirli çamaşırları(nı)	
ortaya dök(ül)mek	180
Kirli çıkın (çıkı).....	180
Kitabına uydurmak.....	181
Kolu kanadı kırılmak	181
Kokusu çıkmak	181
Kozunu paylaşmak	181
Köşeyi dönmek	183
Kraldan çok kralcı olmak	183
Kulağı delik.....	183
Kulağı kesik	183
Kulağına küpe olmak.....	184
Kulak ardı etmek.....	184
Kulak kabartmak.....	185
Kulaktan dolma	185
Kulp takmak.....	185
Kuru kalabalık.....	185
Kuş sütü ile beslemek.....	185
Kuyruk acısı.....	186
Kuyusunu kazmak.....	186
Külahıma anlat	186
Külahı (pabucu) ters giydirmek...	186
Külahları değişmek.....	187
Küplere binmek	187
Küpünü doldurmak.....	187

L

Lamı cimi yok (olmamak)	189
Leb demeden leblebiyi anlamak .	189
Leyleği havada (ayakta) görmek..	189

M

Matrak geçmek	191
Maymun gözünü açtı	192
Mekik dokumak	193
Meteliğe kurşun atmak (sıkmak) .	193
Mırın kırın etmek.....	194
Mim koymak	194
Mum gibi olmak	194
Mumla aramak	195
Mürekkep yalamak (yalamış)	195

N

Nabza göre şerbet vermek	197
Nalınca keseri gibi	
kendine yontmak.....	197
Nal toplamak	197
Nam salmak	197
Nane(yi) yemek.....	198
Nato kafa nato mermer	199
Ne şehittir ne gazi.....	199
Ne şiş yansın ne kebab	200
Nutku (Dili) tutulmak.....	200

ETKİNLİK

<i>Parçadan Bütünü Keşfet</i>	201
<i>Anlama Kavrama-2</i>	202
<i>Bu Hikâye Senin</i>	203
<i>Deyim Avı-2</i>	204
<i>Kısa Hikâye Yazma</i>	205
<i>Resfebe-3</i>	206

O

Ocağına incir dikmek	207
O kadar da uzun boylu değil	207
Ok yandan çıktı	208
Oldu bittiye getirmek	208
Omuz silmek.....	208
Omuz vermek.....	208
On parmağında	
on hüner (marifet)	209
Onun ipiyle kuyuya	
(suya) inmemek.....	209
Oruç açmak.....	209
O tarakta bezi olmamak (yok)	209

Ö

Ödü kopmak (patlamak)	211
Öküz öldü	
ortaklık bozuldu (bitti)	211
Öküz altında buzağı aramak.....	212

Ölüp ölüp dirilmek	213
Ölür müsün, öldürür müsün?.....	213
Ömür törpüsü (eğesi)	214
Öpüp başına koymak	214

P

Pabucu dama atılmak	215
Pabuç bırakmamak	217
Pabuç pahalı	217
Paçayı kurtarmak (sıyrmak).....	218
Paha biçilmez.....	218
Palavra sıkmak (atmak, savurmak).....	218
Para dökmek	219
Para etmemek.....	219
Parmak basmak	219
Parsayı (başkası) toplamak	219
Pire için (Pireye kızıp) yorgan yakmak.....	220
Pireyi deve yapmak	220
Pişmiş aşa su katmak.....	220
Post kavgası.....	221
Postu sermek.....	221
Pot kırmak.....	221
Pösteki saymak	221
Pusulayı şaşırmaq.....	222
Püf noktası	223

R

Rafa kaldırmak (koymak)	225
Rağbet etmek	225
Rahmet okutmak.....	225
Rast gelmek.....	225
Raydan (Rayından) çıkmak.....	226
Rayına girmek (sokmak)	226
Renk vermemek	226
Ruhu bile duymamak.....	226

S

Saçını süpürge etmek.....	227
Saçma sapan	227

Sadede gelmek	227
Sağ gösterip sol vurmak	228
Sağır sultan bile duydu.....	228
Saman alevi gibi parlamak.....	228
Saman altından su yürütmek	228
Sarı çizmeli Mehmed Ağa	229
Sarpa sarmak	229
Selamı sabahı kesmek	230
Ser verip sır vermemek.....	230
Sıçrama tahtası	230
Sıfırı tüketmek	230
Sırta kadem basmak.....	230
Sırtı (Arkası) yere gelmemek.....	231
Sinek avlamak.....	231
Sinekten yağ çıkarmak	231
Sittin sene.....	231
Sözü (Lafi) ağzına tıkmak.....	231
Sözü geçmek	232
Sözünü balla kesmek.....	232
Sözünün eri olmak	232
Suratı sirke satmak	232
Suya düşmek.....	233
Suya götürüp susuz getirmek	233
Suya sabuna dokunmamak	234
Suyu hafif olmak.....	234
Suyu ısınmak.....	235
Su yüzüne çıkmak.....	235
Sünger çekmek	235

Ş

Şahit tutmak.....	237
Şamaroğlanına dönmek.....	237
Şapa oturmak.....	238
Şeytan kulağına kurşun.....	239
Şifayı kapmak (bulmak)	240
Şimşekleri (Yıldırımları) üzerine çekmek	240
Şirazedden çıkmak	241
Şuyu' u vuku' undan beter	241

ETKİNLİK

Parçadan Bütünü Keşfet.....242
Anlama Kavrama-3.....243
Bu Hikâye Senin.....244
Deyim Avı-3.....245
Kısa Hikâye Yazma246
Resfebe-4.....247

T

Tabakhaneye gübre yetiştirmek..249
 Tabana kuvvet250
 Tabanları yağlamak.....250
 Taburcu olmak (etmek)250
 Tadında bırakmak251
 Tadı tuzu (kaçmak) kalmamak ...251
 Tarih düşürmek251
 Tası tarağı toplamak
 (Pılyı pırtıyı toplamak)252
 Taşı gedğine koymak.....254
 Taşra çıkmak254
 Tatlı su frengi255
 Tatlıya bağlamak256
 Tavşana kaç, taziya tut demek.....256
 Tavşan uykusuna yatmak256
 Temcit pilavı gibi
 ısıtıp ısıtıp koymak257
 Tencerede pişirip
 kapağında yemek.....257
 Tepeden inme.....257
 Tepesinden kaynar su dökülmek .258
 Tereciye tere satmak258
 Tereyağından kıl çeker gibi.....259
 Tiryakisi olmak259
 Topa tutmak.....259
 Turnayı gözünden vurmak260
 Turşusunu kurmak.....260
 Tükürdüğünü yalamak.....260
 Tüyleri diken diken olmak.....260

U

Ucu (birine) dokunmak261
 Ucuz atlatmak.....261
 Ununu elemiş eleğini asmış261
 Uyku gözünden akmak262
 Uykusu ağır262
 Uzun boylu.....262

Ü

Üç aşağı beş yukarı263
 Üçe beşe bakmamak263
 Üç maymunu oynamak263
 Üsküdar'da sabah oldu263
 Üstüne (Üzerine) bir bardak
 (soğuk) su içmek.....264
 Üstüne düşmek.....264
 Üstüne güneş doğmamak.....264
 Üstüne tuz biber eklemek (olmak) ..264

V

Velveleye vermek.....265
 Verilmiş sadakası olmak265
 Verip veriştirmek265
 Veryansın etmek265
 Vesile aramak.....266
 Vız gelmek266
 Volta atmak266
 Vur abalya266

Y

Yabana atmak267
 Ya bu deveyi gütmeli
 ya bu diyardan gitmeli267
 Yağ çekmek (yağcılık etmek)267
 Yağmurdan kaçarken
 doluya tutulmak267
 Yağmur yağsa yaş görmez
 (değmez), dolu (kavga) olsa
 taş görmez.....268

Yakası açılmadık	268
Yakayı ele vermek	269
Yalvar yakar olmak	269
Yangına körükle gitmek	269
Yarım ağızla.....	269
Yaş dökmek	269
Yaş tahtaya basmamak.....	270
Yedi iklim dört bucak	270
Yediği önünde yemediği ardında	271
Yelkenleri suya in(dir)mek.....	271
Yer demir, gök bakır	271
Yerinde yeller esmek	272
Yer yarılıp içine girmek (Yerin dibine geçmek)	272
Yılan hikâyesi	272
Yıldırımları havada yakalamak....	272
Yorgan gitti, kavga bitti	273
Yorgun argın	273
Yurt tutmak	273
Yüksek perdeden konuşmak.....	274
Yükte hafif pahada ağır	274
Yüreği ağzına gelmek	274
Yüz göz olmak.....	274
Yüzünden (Suratından) düşen bin (yüz) parça.....	275
Yüzünü ağartmak	275
Yüze yüze kuyruğuna gelmek.....	275

Z

Zarf atmak	277
Zevahiri (Zahiri) kurtarmak.....	277
Zeytinyağı gibi üste çıkmak	277
Zılgıt yemek.....	278
Zırnık vermemek (koklatmamak) .	278
Zıvanadan çıkmak	278
Zurnanın zırt dediği yer	279
Zülf-i yâre dokunmak.....	279

ETKİNLİK

<i>Parçadan Bütünü Keşfet</i>	280
<i>Anlama Kavrama-4</i>	281
<i>Anlama Kavrama-5</i>	282-283
<i>Bu Hikâye Senin</i>	284
<i>Deyim Avı-4</i>	285
<i>Kısa Hikâye Yazma</i>	286
<i>Resfebe-5</i>	287
<i>Resfebe-6</i>	288

KONU FİHRİSTİ	289
KAYNAKLAR	293
CEVAP ANAHTARI.....	294

TAKDİM

Deyimler bir dili taşıyan temel direklerindedir. İfadeye ayrı bir zenginlik, derinlik ve kıvraklık katar. Kullanıldığı cümlelerin manasını güçlendirir. Sayfalarca anlatılabilecek bir anlam, deyim sayesinde şimşek hızıyla akıllara geliverir.

‘Tabir’ olarak da ifade edilen deyimler birkaç günde ortaya çıkmış veya birilerince uydurulmuş değildir. Bazen halk arasında yaşananlar zamanla deyim halini almış ya da bazıları zaman içinde olgunlaşarak uygun hikâyelerle hafızalara kazınmıştır. Bir kısım deyimlerse Bostan, Gülistan, Mesnevi, Baharistan gibi klasik kitaplarda anlatılan hikâyelerden veya Nasreddin Hoca Hikâyelerinden alınıp benimsenmiş; sözlü ve yazılı kaynaklar yoluyla günümüze ulaşmıştır.

Sözlü kültürün bir mahsulü olarak geçmişten bugüne ulaşan deyimlerin tamamını tespit etmek ve doğruluğunu ispatlamak mümkün değildir. Yörelere göre farklılık göstermiş, halkın içinde kullanılmayanlar zamanla unutulmuş ve kaybolmuştur. Bazı deyimler de zamanla anlam değişmesine uğramıştır.

Deyimler, atasözleri gibi her durumda geçerli genel kaideler olmasa da genellikle bir hikâye, efsane veya tarihi bir hadiseye dayanır.

Deyimlerin hikâyeleri birer tarih aynasıdır. Bir milletin örf, adet ve kültürünü, hayat tecrübesini, dünyaya bakışını gözler önüne serer. “Darısı başına” derken Orta Asya’dan gelen bir âdetten

bahsettiğimizizin; “onunla aşık atılmaz” derken bir çocuk oyununu kastettiğimizizin; “altı kaval üstü şeshane” diyerek bir silahı söze kattığımızın farkında değilizdir. “Şapa Oturdu” derken bir geminin güvertesinde olduğumuzu, “kabak tadı verdi” deyip kızarken Fatih Külliyesi’ni, “ateş pahası” sözümüzle Kanuni Sultan Süleyman’ı, “hoşafın yağı kesildi” tabirinde Yeniçerileri düşünmeyiz bile. Fakat, zaman nehrinin taşıdığı altın değerindeki deyimleri hikâyelerle birlikte bir sonraki nesle aktarmaya devam ederiz.

Kısacası, bir deyimi kullanırken farkında olmadan tarihimizden ve ecdadımızdan bahsederiz. Bu yüzden, deyimleri ve hikâyelerini bilmek, geçmişini taşıyan bu sözleri daha yakından tanımak, zihin dünyamızı ve bakış açımızı genişletecektir.

Bu pencereden bakınca deyimlerin bize dedelerimizden kalan bir hazine olduğunu söylememiz hiç de yanlış olmaz. Onlar asırlarca bu tabirleri kullanarak geçmişin izini ve damıtılmış bakış açısını zamanımıza taşımışlardır. Bizler de her gün farkında olarak ya da olmayarak kullandığımız deyimlerin gelenek ve kültür dünyamızdaki manasını kavramalıyız.

“Bir eserin ki sâni (yapanı) insan ola, mümkün müdür ki onda noksan olmaya!” sözünü hatırlatarak kitaptaki eksik ve kusurlarımızın affedileceğini ümit ediyoruz.

Yıllarca süren çalışmanın mahsulü olan bu kitabın hazırlanmasında Çamlıca İlim, Kültür ve Tarih Araştırmaları Merkezi’ndeki çalışma arkadaşlarıma; eğitim ve pedagojik açıdan tavsiye, tashih ve danışmanlık desteği veren eğitimci Yakup Karahan’a teşekkürlerimi sunarım.

Mustafa DEDELER

Bu kitapta;

- Toplam 510 deyim yer verdik.
- Güvenilir kaynaklardan, günümüzde yaygın olarak kullanılan deyimleri derledik,
 - Deyimlerin açıklaması, cümle içinde kullanımı ve hikâyelerine yer verdik,
 - Deyimleri seçerken; deyimlerin ilk ve ortaöğretim öğrencilerinin ilgi ve kavrayış durumuna, deyim ilginç ve hayal gücünü harekete geçirmesine, somutlaştırılabilir olmasına, zekâ ve fikir çevikliğini geliştirir olmasına dikkat ettik,
 - Deyimlerin öğretiminde destek olması için özel etkinlikler hazırladık, deyimlerin konu fihristini çıkardık,
 - Toplumda sıkça kullanılan ve sözlükte bulunması gereken deyimlere de yer verdik. Ahlaki ve kültür değerlerimizle bağdaşmayan deyimlere yer vermemeye özen gösterdik,
 - Deyimlerden bazılarının çizimlerini yaparken ilgi çekmesi ve akılda kalıcı olmasını göz önünde bulundurduk. Çizimleri yapılan deyimler somutlaştırılarak, gerçek anlamında karikatürize edildi,
 - Deyimleri hazırlarken TDK'nın deyimler sözlüğüne uygun olmasına dikkat ettik.

Öğretici ve Geliştirici Etkinlikler;

Deyimler ile ilgili sekiz farklı türde etkinlik hazırlanmıştır. Birçok eğitim stratejisi, yöntem ve teknik kullanılarak hazırlanan bu etkinliklerle öğrenmenin kolay ve kalıcı olması hedeflenmiştir.

Etkinlikler 'bilişsel alan basamakları' ve özellikle yapılandırma-cı öğretimin 5E modeli dikkate alınarak hazırlanmıştır.

- Keşfetme ve sezgi becerilerini esas alan resfebe,
- Anlama ve bilgi basamağına hitap eden çoktan seçmeli sorular,
- Kavrama basamağına hitap eden cümle içinde kullanma bölümleri,
- Bütünden parçaya (tümdengelim) yöntemiyle cümlenin bütününe uygun deyim bulmayı amaçlayan ve analiz becerisini geliştiren uygun deyim bulma bölümleri,
- Parçadan bütüne (tümevarım) yöntemiyle deyimlerin anlamını tahmin etmeyi amaçlayan ve sentez becerisini geliştiren parçadan bütünü keşfet etkinlikleri,
- Deyimi oluşturan sözcük gruplarına aşina olma ve deyimleri tanıma kazanımına sahip deyim avı bulmacaları,
- 5E modelinin derinleştirme ve değerlendirme basamaklarına hitap eden kısa hikâyeyi yaz bölümü,
- Üst düzey becerileri ortaya koyan, hayal gücü ve üretkenliği geliştiren, özgün fikirleri ortaya çıkaran, kurgu ve anlam bütünlüğü oluşturma becerilerine katkı sağlayan yarı yapılandırılmış veya yapılandırılmamış hikâye tamamlama etkinlikleri.

DEYİM VE ÖZELLİKLERİ

Kelime dağarcığımızın zengin olması, insanlarla iletişim kurmamız ve öğrenmemizde büyük kolaylık sağlar. Konuştuğumuz dile hâkim olmak, birbirimizi tam ve doğru anlamamız ve kendimizi doğru ifade etmemiz için hayati önem taşır. İşte bu noktada, dilimizi ve kimliğimizin hafızası olan deyimleri öğrenmemiz gerekmektedir.

Deyim Nedir?

İki ya da daha fazla kelimedenden meydana gelen ve çoğunlukla gerçek manaları dışında bir mana ifade eden kalıplaşmış kelime gruplarına deyim (tabir) denir. Deyimleri anlatımımızı güçlendirmek, süslemek, düşüncemizi daha etkili bir şekilde sunmak için kullanırız. Dilimizde zaman içinde kalıplaşmış ve kökleşmiş olarak kullanılan deyimler anlatımımızı kolaylaştırır, kıvraklaştırır. Bu sayede düşüncelerimizi ve anlattıklarımızı karşımızdaki kişiye daha etkili olarak yansıtırız.

Deyimlerin Biçim Özellikleri

• Deyimler iki ya da daha fazla kelimenin bir araya gelmesiyle oluşur. Biçim bakımından üç şekildedir:

1. Kelime öbeği halindeki deyimler (Ad tamlaması, sıfat tamlaması, iki ad-sıfat, iki fiil ve edat öbeği şeklinde olabilir.): Dil yarası (Ad tamlaması), Ahfeş'in keçisi (ad tamlaması), kirli çıkın (sıfat

taamlaması), ipsiz sapsız (iki sıfat), üst üste (iki isim), oldu bittiye getirmek (iki fiil), mum gibi olmak (edat öbeği) ...

2. Düz cümle halindeki deyimler: Atı alan Üsküdar'ı geçti, aşağı tükürse sakal yukarı tükürse bıyık, Halep orada ise arşın burada...

3. Masterla biten cümle halindeki deyimler. (Çekime girebilir ve olumsuzluk ekiyle de kullanılabilir): Dereyi görmeden paçaları sıvamak, hayal kurmak, pot kırmak...

• Deyimler, yüzyıllar içinde kalıplaşmış, kemikleşmiş ifadelerdir. Deyimdeki bir kelimenin yerine başka bir kelime konulamaz ya da kelimelerin yeri değiştirilemez. Çünkü deyim halk tarafından o şekilde benimsenmiş ve kullanılmıştır. ('Ayıkla pirincin taşını' deyimini 'ayıkla bulgurun taşını' şeklinde olmaz. 'İşi yokuşa sürmek' deyimini 'iş tepeye sürmek' şeklinde olmaz. 'Üsküdar'da sabah oldu' deyimini 'Üsküdar'da akşam oldu' şeklinde olmaz.)

• Deyimler kelime ve kuruluş itibariyle bölgelere, şehirlere, ağızlara ve şivelere göre deyimler değişik gösterebilir. (Kızım sana söylüyorum, gelinim sen dinle [anla], Hoşuna gitmek [gelmek], Göz ucuyla [Göz kuyruğuyla])

• Deyimlerdeki kelimeler çoğu zaman cümle içinde çekim eki alırlar (Atasözleri böyle değildir.). Kabak başı(ma) patladı, tası(nı) tarağı(nı) topladı,

• Deyimlerin bazılarında vezin ve uyak bulunur. Bu da deyimlerin akılda daha uzun süre kalmasını sağlar. Deyimlerde bulunan bazı kelimelerin anlamı yoktur ya da galatlaşmıştır. (Yalvar yakar olmak, ser verip sır vermemek, fol yok yumurta yok.)

• Kimi deyimler kısa hikâyelerden oluşur. (Geçti Bor'un pazarı sür eşeğini Niğde'ye, Dimyat'a pirince giderken evdeki bulgurdan olmak, Anır eşeğim anır adın deftere geçti, Karaman'ın koyunu sonra çıkar oyunu.)

• Bazı deyimler ikileme şeklindedir. (Mırın kırın etmek, ipsiz sapsız, abuk sabuk, yalvar yakar olmak.)

- Deyimlerin kelimeleri arasına edat, sıfat, isim, zarf niteliğindeki kelimeler girebilir. (Parsayı [başkası] toplamak, Tabakhaneye gübre [mi] yetiştiriyor, çorbada [senin de] tuzun bulunsun, ucu (bana da) dokundu...)

Deyimlerin Anlam Özellikleri

- Deyimler genellikle bir hikâyeye, bir efsane veya hadiseye dayanması bakımından atasözlerinden ayrılırlar. Atasözleri, uzun zamanların tecrübeleri neticesinde ulaşılan doğruların veciz ifadesidir. Deyimler, atasözleri gibi hüküm bildirmezler. Bir durumu veya olayı tasvir eder, açıklar.

- Deyimler anonim ürünlerdir. O dili konuşan herkes bir deyimle aynı şeyi anlar. Deyimler herkeste aynı çağrışımı yapar.

- Deyimler kültürel mirasın taşınması ve nesilden nesile aktarımı konusunda birer kültür ve tarih özetidirler. Ait olduğu toplumun dünya görüşünü, hayat tarzını, çevre koşullarını, gelenek, görenek ve inancını, değer verdiği varlık ve kavramları, espri anlayışını ortaya koyar. Deyimler dilbilim açısından olduğu kadar yazı ve halkbilim açısından da önemlidir.

- Deyimlerin genelinde kullanılan kavramlar özgündür. Bir durumu kısa ve özlü olarak ortaya koyar. (Abayı yakmak, dil yarası, şirazededen çıkmak, çamur atmak, matrak geçmek.)

- Cümle niteliğindeki deyimler atasözlerine benzese de kullandığı durumu niteleyici anlamda görev yaparlar. Kelimeler sözlük anlamlarıyla kullanılsa bile cümlenin bütününden çıkan anlam gerçek dışıdır. (Ağaca çıksa pabucunu yerde bırakmaz, aşağı tükürse sakal yukarı tükürse bıyık, ya bu deveyi gütmeli, ya bu diyardan gitmeli.)

- Deyimlerin başka bir dile tercümesi mümkün değildir. Deyimin aynı kelimelerle tercüme edilmesiyle anlamsız bir ifade ortaya çıkacaktır. Gerçek anlamıyla kullanılan deyimler tercüme edilseler de genellikle kaynak dildeki manayı yansıtmayacaktır.

- Deyimler genellikle soyut bir durumu somutlaştırarak yansıtır. (Zarf atmak, kulp takmak, gözü ısırarak.)

- Kimi deyimlerde ortaya çıkan anlam, kelimelerin gerçek anlamları dışında değildir. (Alıcı gözüyle bakmak, yükte hafif pahada ağır, paha biçilmez.)

- Deyimlerden bazıları söylentiler, meşhur kişiler, fıkra ve hadiselere dayanır. Osmanlı Tarihleri, ansiklopedik eserler, lügâtlar, durub-ı emsâliye kitapları, tezkireler, letaifnâmeler, el yazmaları, mecmualar gibi yazılı ve sözlü kaynaklarda bir deyim hikâyesini bulmak mümkündür. ('Fincancı katırlarını ürkütmek' deyimini Nasreddin Hoca'nın bir fıkrasının halk arasında yayılmasıyla deyim halini almıştır. 'Hoşafın yağı kesilmek' deyimini eski Osmanlı kaynaklarında geçen bir kıssadan çıkararak deyimleşmiştir. 'Lamı cimi olmamak' deyimini fetva kitaplarındaki bir uygulamanın deyim haline gelmesinin bir örneğidir.)

- Deyimi teşkil eden kelimelerden biri veya birkaçı gerçek anlamının dışında mecazi bir anlam kazanır. Bazen de kelimelerin birlikte kullanımıyla gerçek anlamın dışında bir anlam ortaya çıkar. (Topa tutmak, nal toplamak, dilinde tüy bitmek.)

- Deyimler duygularımızı, düşüncelerimizi, durum ve olayları gözlerimizin önünde canlandırır, soyutluk ve mecaz yoluyla anlatır. Deyimlerdeki mecaz, somutlaştırma, teşbih ve aktarmaların çoğu gerçek dışıdır. (İncir çekirdeğini doldurmaz, burnu kaf dağında, kemer sıkmak, raydan çıkmak, yılan hikâyesi.)

- Bazı deyimler âdetleri, inanç unsurlarını, gelenekleri bildirir. (Ahret kardeşi olmak, altı kaval üstü şeşhane, astarı yüzünden pahalı, başına devlet kuşu konmak, diş kirası.)